

The Study and Analysis of the Functions of Magic and Fantasy Elements in the Folk Tales of *Bahar -e- Danesh*

**Manouchehr Tashakori^{*1}, Mahmoud Rezai Dasht Arzhaneh²,
Masoumeh Vatanparast³**

Received: 11/08/2024

Accepted: 17/11/2024

* Corresponding Author's E-mail:
m.tashakori@scu.ac.ir

Abstract

Bahaar-e-Daanesh is one of the folk and ancient Indian legends in Persian language with the theme of love, written by Inaayatullaah Kanabweh Laahoori (died 1088 AH) who authored it in the year (1061 AH) under the name of Shah Jahaan Gurkaani. This book is part of fiction literature, that is, the intersection of folk and literary stories and in the Indian storytelling style, a story within a story. Its main and long story is fictional and its theme is the love of "Bahre-Varbaanu and Jahaandaarshaah" and the theme of the main story and its main sub-stories are stories about women's tricks. In the spring of knowledge, themes such as shape-shifting, spells, magic, incarnation in a shape-shifting state, awareness of the science of dismembering the body, and the transfer of the soul from one body to another can be seen

1 Associate Professor of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University Of Ahvaz, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0003-0392-5634>

2 Assistant Professor of Persian Language and Literature, Shiraz University Of Shiraz, Iran

<http://www.orcid.org/0000-0002-2422-3191>

3 PhD Candidate of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University Of Ahvaz, Iran.

<http://www.orcid.org/0000-0003-0392-5634>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

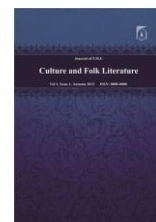

throughout the stories. In addition, the presence and conquest of Divan and ghouls, talking with magical animals, using the magic in the elements of nature, etc. are present in all the stories. In this article, the functions of magic and its helpers, objects and tools of magic and the ways of using them, magical trips and places and surreal beings, ways to achieve magic factors and nullifiers. Magic and talismans in the stories of Bahaar-e-Daanesh have been examined and analyzed to emphasize the importance of studying, knowing and preserving the cultural and social background of folk tales, which is the most important platform for the presence and manifestation of mythological and ancient themes among the masses. It is the people - to be emphasized.

Keywords: fiction, popular literature, Bahaar-e- Daanesh, magic, fantasy elements.

Introduction

Bahar-e- Danesh (Spring of Knowledge) is a folk and ancient Indian tale in Persian with a love theme, written by Inayatullah Kanabweh Lahori (died 1088 AH) who composed it in 1061 AH under the name Shah Jahan Gurkani. This book is a part of fictional literature, that is, the intersection of folk and literary tales, and in the Indian storytelling style, a story within a story. Its main and long story is fictional and its subject is the love of “Bahreh-ur-Rabano and Jahandar Shah” and the theme of the main story and its most important sub-stories are tales of women’s cunning. In the *Spring of Knowledge*, themes such as shapeshifting, spells, magic, incarnation in a state of shapeshifting, awareness of the science of disembowelment and the transfer of the soul from one body to another are seen throughout the stories. The presence and possession of demons and ghouls, speaking with magical animals, taking advantage of the magic found in the elements of nature, etc. are present in all the stories. In this study, the functions of

magic and its helpers, magical objects and tools and methods of using them, magical journeys and places and supernatural beings, ways to achieve magic factors and nullifiers of magic and spells in the stories of the *Spring of Knowledge* are examined and analyzed in order to further emphasize the importance of studying, being aware of, and preserving the cultural and social background of folk tales - which are the most important basis for the presence and manifestation of mythological and ancient motifs among the masses of people.

Research Background

Until now, no independent research has been written about the book *Bahar Danesh* from the perspective of examining and analyzing the functions of magic and magic and fantasy elements. However, the following researches are noteworthy. Zolfaghari (2013) has studied the text of the book and examined some of its stylistic and content values. Reyhaneh (2001) has examined the structure and characteristics of the literary style of the book. Qanbili (2019) has examined the characters of this work from the perspective of a social approach and relies more on the opinions of social criticism.

Goals, questions, and assumptions

Folk tales are treasures of human culture and civilization, and spells and enchantments are created based on unreal matters that contain moral advice and confront the audience with an imaginary and imaginary world. "Mass literature is a product of the lives of the common people, both in terms of the subject matter of stories and songs and in other aspects." (Khalatbari-Sultani, 2012, p. 32). On the other hand, the stories of *Bahar Danesh* are full of strange events, in them imaginary creatures such as demons, fairies, and ghouls have a great impact, and there is a lot of talk about magic and sorcery. "Magical tools are tools and devices with extraordinary and magical

power, and their owner can perform miraculous deeds or protect himself from dangers” (Jahanshahi Afshar and Jihadi. Hosseini, 2017, p. 120).

Main discussion

In Indian stories, especially *Bahar Danesh*, connection with supernatural beings and references to their supernatural powers have been raised alongside the presence of Indian ascetics and Brahmins. The existence of roots of a philosophical trend in India that considers supernatural beings to have personality and perception has imperceptibly attributed women to magic and witchcraft in the misogynistic Indian culture. Even today, traces of such behaviors can be found among the general public. "By resorting to these ideas, man tried to somehow escape from the unbearable suffering and to shift it onto someone else's shoulders" (Fraser, 2007, p. 593).

After examining *Bahar Danesh* from the perspective of the function of magic and fantasy motifs, it became clear that the dominant aspect of this work is magic; to the extent that sometimes the realistic aspect of the work is greatly diminished, and this is in contrast to Iranian folk tales, which, although one of the fundamental motifs of these works is magic, this issue has been used in a more balanced way in Iranian tales. In *Bahar Danesh*, one can find many ancient motifs in the thought of early man, such as animism, personalization of objects and phenomena, the ability to speak with animals and plants, metamorphosis, etc. This indicates that the world before the creation of humans was occupied and roamed by supernatural beings. With the creation of humans, they inevitably rushed to the underworld and lived in the neighborhood of humans. From here, their eternal enmity, bloody conflicts, and revenge against humanity began.

Conclusion

Magic and fantasy elements are seen in *Bahar Danesh* with themes such as spells or magic and incarnation in the form of changing one's appearance to help the hero of the story, the science of disrobing and transferring the soul, stealing the bride, deceiving the hero, traveling to the world of magic, tricking women, attracting the hero of the story, meeting the beloved, hiding the identity, etc. Spells and magic are used with goals such as punishing, seducing the hero of the story's girl and marrying her, envying the hero, deceiving others, helping, among others. Reincarnation is also used with the aim of revealing the secret of murder, compensating the hero for his kindness and helping him, punishing, and so on.

On the other hand, in these stories, every phenomenon, including real, imaginary, and imaginary animals, plants, imaginary and real objects, and humanoids, has a magical function. Some of these tools are fixed, while others change with time, place, and situation. Some are magical in their essence, and others are given magical properties by human magic that has spiritual dimensions or by the hands of a magician through a spell. They are often used to help the protagonist and to guide the forces of good and evil. The emergence of supernatural factors and forces, magical journeys and places such as mysterious palaces, enchanted gardens, wells and dark spaces, demons, fairies, dragons, magic, anesthetics, sand and astrolabes, magical fruits, etc. are among the main and constructive elements of the stories of the *Spring of Knowledge*. Some magical tools are activated by functions such as fire (a sacred element in India and a particularly important aspect of symbolism in Indian philosophy), and fire plays a role as the initial actor in performing magic.

References

- Jahanshahi Afshar, A., & Jihadi Hosseini, A. (2017). Magic and sorcery in the story of the famous Amir Arsalan. *Popular Culture and Literature*, 18, 114-131.
- Khalatbari Soltani, S. (2012). *The element of imagination in illustrating folk tales*. Master's Thesis. Islamic Azad University, Tehran Central Branch.
- Fraser, J. (2007). *The Golden bough (A study in magic and religion)* (translated by K. Firouzmand). Aghah.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه

سال ۱۳، شماره ۶۲، خرداد و تیر ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر فانتزی

در داستان‌های عامیانه بهار/دانش

منوچهر تشکری^{۱*}، محمود رضایی دشت‌ارژنه^۲، معصومه وطن‌پرست^۳

(دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۶)

چکیده

بهار/دانش از افسانه‌های عامیانه و کهن هندی به زبان فارسی با درون‌مایه عشقی، نوشته عنایت‌الله کنبوه لاهوری (درگذشته ۱۰۸۸ق) که آن را در سال ۱۰۶۱ق به نام شاه‌جهان گورکانی تألیف کرده است. این کتاب جزو ادبیات داستانی، یعنی فصل مشترک داستان‌های عامیانه و ادبی و به شیوه داستان‌پردازی هندی، داستان در داستان است. داستان اصلی و طولانی آن، تخیلی و موضوعش عشق «بهره‌وربانو و جهاندارشاه» و مضمون داستان اصلی و عمده‌ترین

---

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. (نویسنده مسئول).

* m.tashakori@scu.ac.ir

<http://www.orcid.org/0000-0003-0392-5634>

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

<http://www.orcid.org/0000-0002-2422-3191>

۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

<http://orcid.org/0000-0003-0392-5634>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

داستان‌های فرعی آن، حکایت‌هایی در مکر زنان است. در *بهار دانش*، درون‌مایه‌هایی چون تغییر شکل، طلسم، جادو، تجسد در حالت تغییر شکل، آگاهی به علم خلع بدن و نقل روح از کالبدی به کالبد دیگر در سراسر فضای داستان‌ها دیده می‌شود. به علاوه حضور و تسخیر دیوان و غولان، سخن گفتن با حیوانات جادویی، بهره‌گیری از جادوی موجود در عناصر طبیعت و... در تمامی داستان‌ها وجود دارد. در این مقاله، کارکردهای جادو و یاریگران آن، اشیاء و ابزارهای جادو و شیوه‌های استفاده از آن‌ها، سفرها و مکان‌های جادویی و موجودات فراواقعی، راه‌های دستیابی به عوامل جادو و باطل‌کننده‌های سحر و طلسم در حکایات *بهار دانش*، بررسی و تحلیل شده تا هرچه بیشتر بر اهمیت مطالعه، آگاهی و حفظ پیشینه فرهنگی و اجتماعی قصه‌های عامیانه - که مهم‌ترین بستر حضور و تجلی بن‌مایه‌های اساطیری و کهن در میان توده مردم است- تأکید شود.

واژه‌های کلیدی: ادبیات داستانی، ادب عامه، *بهار دانش*، سحر و جادو، عناصر فانتزی.

۱. مقدمه

تمدن‌های کهن سرزمین بین‌النهرین را می‌توان خاستگاه جادوگری و پیشگویی دانست که جادو با بن‌مایه قوی و پیشینه گسترده در ادیان، تفکرات، اساطیر و داستان‌های مردم، حضور داشته است. بشر به دلیل ترس از عوامل طبیعت، فطرت پاک و نوپا بودن اندیشه‌اش دست به نیایش، دعا و قربانی می‌زد و در برابر عوامل ناگوار و بدشگون نیز به نیایش، زاری، نذر و قربانی می‌پرداخت تا خشم آنان را به مهر، تبدیل و توجه‌شان را جلب کند؛ لذا به جادوگر برای دفع شر و جادو پناه می‌برد که این وضعیت در جوامع بدوی بیشتر نمود داشته است؛ چنان‌که جادوپزشکی و درمانگری از روزگاران کهن، میان هندیان رایج بوده و بسیاری از اوراد آن‌ها جنبه درمانی داشته است. این پدیده، ریشه قوی در باورها و افکار مردم دارد. درواقع، جادوگران به‌عنوان پزشکان قبیله،

پیشوایان و کاهنان دینی با انجام دادن آیین‌های تشریف، با خدایان، ارواح طبیعت و دنیای فراطبیعی ارتباط برقرار می‌کردند. هندیان در برخی از ادیان خود چون برهمنی (معتقد به سه خدا یا رب‌النوع) بودند و گاهی با خواندن اوراد و طلسم‌های خاص، رفتارهایی را بروز می‌دادند که بیشتر شبیه رفتار جادوگران بوده و اعمالی از آنان سر می‌زده است که گویی در پیشگاه خدایان هستند.

در ژانرهای ادبی و حماسی یا کتاب‌های دینی و قصه‌های فولکلوریک، حضور جادوگران و ساحران، برجسته و پررنگ است؛ به گونه‌ای که در برخی از افسانه‌ها و قصه‌های کهن، اساس داستان، حول محور جادو می‌چرخد. یکی از این آثار، بهار دانش نام دارد که حاوی افسانه‌های عامیانه و کهن هندی به زبان فارسی با درون‌مایه عاشقانه است و عنایت‌الله کنبه‌لاهوری در سال ۱۰۶۱ق آن را به فرمان محمدشاه و به نام شاه‌جهان گورکانی تألیف کرده و جزو ادبیات داستانی است. عنایت‌الله در دیباچه می‌نویسد که این داستان را از یک برهمن‌زاده به زبان هندی شنیده و بعد آن را به فارسی درآورده است. این داستان بسیار طولانی و موضوع آن، عشق بهره‌وربانو و جهاندارشاه و تخیلی است که به زبان عامیانه بیان شده است. همچنین این اثر به شیوه داستان‌پردازی هندی، داستان در داستان و موضوع داستان اصلی و عمده‌ترین داستان‌های فرعی آن، قصه‌هایی از مکر زنان است: «از نظر انواع ادبی، فصل مشترک داستان‌های عامیانه و ادبی است و از جهت محتوا حکایت‌های آن به داستان‌های شگفت‌آلف لیل و لیلیه و نظایر آن، شبیه است و از همین روی، آن را در شمار داستان‌های عامیانه معرفی کرده‌اند» (محبوب، ۱۳۸۶، ص. ۵۵۴). قصه‌های این کتاب در قالب افسانه و حاوی سرگذشت خیالی و اغراق‌آمیز از زندگی انسان‌ها و موجودات وهمی چون دیو، پری و اژدهاست که با رمز و رازها و گاه مقاصد اخلاقی، توأم شده

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

و نگارش آن، بیشتر به قصد سرگرمی خوانندگان انجام گرفته است. بهار/دانش که از آثار فارسی و کتاب مکتب‌خانه‌ها و فارسی‌آموزان هندی و پُرخواننده‌ترین متون ادبی با بیش از سیصد نسخه خطی و چند شرح و فرهنگ است، در عصر جهانگیر نوشته شده و نزد فارسی‌خوانان هند، شهرت و محبوبیت فراوانی دارد و جزو کتاب‌های درجه اول آن دیار است که مردم فارسی‌دان هند، آن را با رغبت بسیار می‌خوانند.

۲. پیشینه پژوهش

تاکنون درباره کتاب بهار/دانش، پژوهش مستقلی تألیف نشده، ولی چندین پایان‌نامه و مقاله علمی بدان پرداخته‌اند. از

منظر بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر فانتزی، در حد جست‌وجوی نگارندگان، پژوهشی درمورد این اثر، صورت نگرفته است، اما تحقیقات انجام‌شده زیر، قابل توجه‌اند:

- حسن ذوالفقاری (۱۳۹۲) به متن پژوهی کتاب پرداخته و برخی از ارزش‌های سبکی و محتوایی آن را بررسی کرده است.

- خاتون ریحانه (۱۳۸۰) بحث ساختار و ویژگی‌های سبک ادبی کتاب را بررسی کرده است.

- سمیه قانیلی (۱۳۹۹) شخصیت‌های این اثر را از منظر رویکرد اجتماعی بررسی کرده؛ هرچند نویسنده مقاله بیشتر متکی به آرای نقد اجتماعی بوده و شخصیت‌های داستان، جایگاه و کارکرد اجتماعی‌شان را طبقه‌بندی و ثابت کرده که نویسنده با طرح تضادها و کنارهم چیدن رویدادهای واقعی و غیرواقعی، به آفرینش شخصیت‌های مثبت و منفی، پرورش آنان و توصیف ظاهر و تحلیل باطن آنان می‌پردازد؛ تا آنجا که

تناقضات اخلاقی برخی از شخصیت‌ها با تأثر از ریشه‌های هندی داستان، واقعیات جامعه نویسنده یا دیدگاه شخصی او نیز آشکار می‌شود.

۳. چارچوب نظری

انعکاس زندگی مادی و معنوی مردم را که شامل مجموعه عادت‌ها، باورها، آداب و رسوم، جشن‌ها و سرگرمی‌ها، ترانه‌ها، افسانه‌ها، مثل‌ها و چیستان‌هاست، فولکلور یا فرهنگ عامه می‌نامند. ادبیات عامه نیز به آثار ذوقی توده مردم که به صورت شفاهی از نسلی به نسل بعد منتقل می‌گردد، گفته می‌شود: «ادبیات توده هم از حیث موضوع قصه‌ها و ترانه‌ها و هم از جنبه‌های دیگر، محصول زندگی عوام می‌باشد. ادبیات داستانی، بخشی از ادبیات عامه است که به صورت تاریخی، اخلاقی و عاشقانه در قصه‌ها کاربرد داشته است» (خلعتبری سلطانی، ۱۳۹۱، ص. ۳۲). بنابراین افسانه‌های عامیانه، گنجینه‌هایی از فرهنگ و تمدن بشریند و طلسم و افسون بر پایه اموری غیرواقعی ایجاد شده‌اند که حاوی پندهای اخلاقی هستند و مخاطب را با دنیای وهمی و خیالی مواجه می‌کنند. از طرفی داستان‌های بهار دانش از حوادث غریب آکنده‌اند، در آن‌ها موجودات وهمی چون دیو و پری و غول، تأثیری تمام دارند و از جادو و سحر، سخن بسیار در میان می‌آید. غولان نفرت‌انگیز، آدمیان را می‌خورند و آدمیزاد به صورت جانوران درمی‌آید و مسخ می‌شود. حدیث قصرهای نهفته و گنج‌های بادآورده ... و داستان شیر و ازدها در این افسانه‌ها فراوان است. بهار دانش، زادگاه حکایاتی است که فضای آن با عناصر سحر و جادو، تناسخ و دگردیسی و آداب و رسوم آیینی خاص آن منطقه، درآمیخته است.

۴. بحث و بررسی

در قصه‌های هندی به‌ویژه بهار/دانش، ارتباط با جنیان به عنوان موجودات فراطبیعی و نیز اشاره به قدرت‌های ماورائی آنان در کنار حضور مرتاضان و برهمنان هندی، مطرح شده که با نقل داستان‌های شگفت، مردمان ساده‌لوح را دور خود جمع می‌کرده‌اند. وجود ریشه‌هایی از مشرب فلسفی در هند که موجودات فراطبیعی را دارای شخصیت و ادراک می‌داند، در ایجاد بستری مناسب برای کارکرد و حضور موجوداتی چون جن در کنار آدمیان و نیز یاریگری آنان و یا تقابل این موجودات با قهرمان داستان، خمیرمایه مناسبی برای تخیل قوی هندیان است. در بهار/دانش، ارتباط «زن و جن» و نیز آیینی که برای مراسم جن‌گیری و درشیشه کردن جن، طی مراسم خاص برپا شده، در فرهنگ زن‌ستیز هندی به طرزی نامحسوس، زنان را به جادو و جادوگری منسوب دانسته است. همچنین استفاده از عناصر طبیعی آب، آتش، خاک و نیز بیضه پرنده، خون و زعفران در فضای این مناسک برای دور کردن و دفع موجودی فراطبیعی قابل تأمل است. امروزه نیز رگه‌هایی از چنین رفتارها در میان عامه مردم یافت می‌شود؛ به‌عنوان مثال در اعراب برای رفع درد و رنج عشق، سُرَب و آب بر سر بیمار گذاشته و سپس دفن می‌کردند یا در باورهای عامیانه برخی از مردم ایران، برنج یا گندم بر بالین بیمار می‌نهادند و سپس با بخشیدن آن به فقرا از بیمار به‌نوعی بلاگردانی می‌کردند که ریشه این رفتارهای عامیانه از باور به بلاگردانی نشئت گرفته است؛ همان‌طور که فریزر در کتاب شاخه زرین به این نکته اشاره دارد: «بشر با توسل به این تصورات می‌کوشید از زیر رنج طاقت‌فرسا به طریقی رهایی یابد و آن را به دوش دیگری بیندازد» (فریزر، ۱۳۸۶، ص. ۵۹۳). چنانکه برای مورد نخست، در داستان «خاتون پنجم» از سخن گفتن و حضور جنی قوی به نام «ترناس» و حلول او در بدن خاتون، سخن به میان آمده و وجه تمایز

این گونه بلاگردانی به عنوان یکی از عناصر قابل توجه در فرهنگ عامه مردم، در مناسک جن گیری، صرفاً به قصد فریب همسر زودباور خاتون است. زن به برهمن افسون آموخت و برهمن در نقش حکیم برای مراسم جن گیری در میان آب و آتش و عود، بیضه ای چند از کبوتر با زعفران زرد کرده و پاره ای خون بط سفید در دیگ سفالین نهاد و دیگ بر آتش گذاشت و افسون ها خواند و سپس که موفق به آزادسازی جن از بدن زن و بلاگردانی از او شد، فرمود تا دیگ را در خاک مدفون سازند و بدین افسون ها و اعمال، تظاهر نمود که از خاتون بلاگردانی کرده است (لاهوری، ۱۳۹۷، صص. ۱۴۷-۱۵۲).

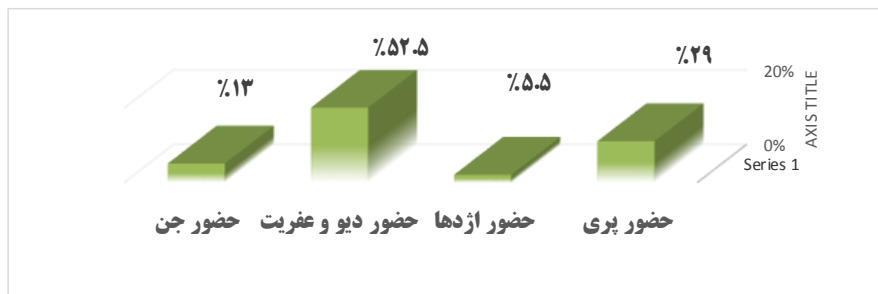
۴-۱. تسخیر و همراهی با دیو، غول و عفريت

دیو یکی از عناصر و موتیف های فعال افسانه های هندی است؛ موجوداتی فراطبیعی چون دیو، غول و عفريت، قابلیت تغییر شکل، تنوره کشیدن و طی الارض را دارند. گاهی با شمایل آدمی و دگرپسندی به شکل حیوان ظاهر شده و معروف ترین آنان «صخر جنی» با طبعی حیوانی که باعث اغوای انسان در بیابان است. دیوان را اغلب موجودی زشت رو، از جنس مذکر، آدمخوار، شاخدار با نیرویی عظیم و قدرت دگرپسندی، افسونگری و حيله گری دانسته اند. در فرهنگ عامیانه هند، دیوان نیروهای شر و اهریمنی اند که بی فرجام و شکست خورده اند و عمر جاوید ندارند و خویشکاری قهرمان داستان ها، نابودی دیو است. در این نوع قصه ها، دزدی از اعمال خاص دیوان است و معمولاً دختران باکره آدمیان را می ربایند؛ دخترانی که اسیر دیو می شوند، اگر از ازدواج با او خودداری کنند، دیو آنان را طلسم می کند. این ربودن ها با تغییر شکل سارق در پیکر انسانی معصوم و بی آزار، صورت می پذیرد؛ چنان که در داستان رامایانا، ربودن سیتا توسط راوانا به شکلی بود که دیو، خود را به هیئت یک درویش درآورده بود. ازسویی،

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

ربودن دختران زیبارو، سرنوشت و فرجامی است که در داستان‌ها و افسانه‌هایی که این بن‌مایه را دارند، رخ می‌دهد.

در برخی از حکایات، اشاراتی به روح دیو در شیشه شده است. در *بهار دانش* این بن‌مایه در داستان «خاتون پنجم» با تسخیر دیو در شیشه توسط برهمن دیده می‌شود: «دیو با وجود نیروی فوق‌العاده، موجودی نادان و گندذهن است. پس این خود اوست که بر اثر تملق‌ها و چرب‌زبانی‌های محبوبه‌اش، فریب خورده و نهانگاه شیشه‌ی عمر خود را برملا می‌کند؛ البته غیر از این صفات، دیو گاه مددکار و یار خیرخواه قهرمان داستان نیز می‌شود» (مارزلف، ۱۳۷۶، ص. ۴۶). خویشکاری قهرمان داستان در *بهار دانش*، نجات «پری‌نژاد» از مسکن دیوی آدمخوار و «هَلْهَل نام» است؛ دیوی پری‌نما که در اصل با چهره‌ای کوه‌کردار، سیاه و بدبو با دو شاخ بزرگ و خرطوم بلند و بدن خرس‌مانند، گاوپیکر با چهره‌ی فیل در قالب پیرمردی که در صحراها آدمیان را شکار و در خوابگاه خود، اسیر می‌کند (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۲۲۳). این دیو به شکل ازدها و اسب نیز دگردیسی دارد؛ دیوی که تمام مردان شهر به‌ویژه «منوچهر» پادشاه آن سرزمین را نیز شکست داده است. توصیف چهره‌ی دیو در افسانه‌های *بهار دانش* به شکل پیکر گاو و فیل، به جایگاه و کارکردهای مذهبی و تقدس این حیوانات و نیز نیرو و قدرت‌های مافوق طبیعی که در مذاهب هندو به این دو حیوان نسبت داده‌اند، اشاراتی دارد.

نمودار ۱: تسخیر، همراهی و حضور جن، پری، دیو، عفريت و اژدها در داستان‌های بهار دانش

Figure 1: Conquering, Companion and Jinn, Perry, Dave, Afric and Dragon in Stories of Bahar-e- Danesh

۲-۴. یاریگران، اشیا و ابزارهای جادو و شیوه‌های کاربرد آنها

در داستان‌های بهار دانش، تقریباً همه حیوانات، گیاهان و اشیای واقعی، خیالی و انسان‌نما کارکرد جادویی دارند. تعدادی از آنها ثابت‌اند و گروهی به نسبت زمان و مکان و موقعیت، تغییر می‌کنند. عده‌ای در ذات خود، جادویی‌اند و گروهی دیگر، توسط جادوگری انسانی که ابعاد خاص معنوی دارد یا در دستان جادوگر و به واسطه افسون یا عزیمه‌ای، کارکرد جادویی می‌یابند و اغلب برای یاریگری قهرمان داستان و نیروهای خیر و شر به کار می‌روند: «ابزارهای جادویی، آلات و اسبابی با قدرت خارق‌العاده و جادویی هستند و دارنده آنها می‌تواند به کارهای شگفت دست بزند و یا خویشان را از خطراتی محفوظ بدارد» (جهانشاهی افشار و جهادی حسینی، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۰).

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

۱-۲-۴. اشیای جادویی

ساخت طلسمات و ابزارهایی جادویی از عناصر طبیعت و یا فعال کردن این طلسمات با استفاده از قدرت آتش و نیز کارکردهای ماورای طبیعی که به عناصر طبیعت نسبت داده شده، بخشی از باورهای عامیانهٔ مردمان هند است؛ نیرویی که در آتش مقدس وجود دارد و اعتقاد هندوان به سوزاندن بخورات و طلسمات و استفاده از انرژی و نیروی آزادشدهٔ آن در این فرهنگ، پیشینه‌ای دیرینه دارد. در *بهار دانش*، این اشیا و ابزارهای جادویی به صورت سوزاندن طلسم در دیگ سفالی بر آتش و نیز باور قدیمی انداختن نعل در آتش به جهت جلب محبت دیده می‌شود. در موارد دیگر با تیشه‌ای سحرآمیز از درخت جادویی که مار، موکلش است، کرسی و تخت پرنده ساخته شده است (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۲۵۱). با توجه به نقش و کارکرد مار در افسانه‌های هندی، در *بهار دانش* به قدرت ماوراءالطبیعی مهرهٔ مار در کفچه مار نُه سر (همان، ص. ۲۲۰) و نوعی باور عامیانه که دارندۀ این مهره‌ها دارای قدرت جادویی می‌شود، اشاراتی دارد؛ لذا خویشکاری و قدرت ماورای طبیعی قهرمان داستان، با بیرون آوردن شمشیری جادویی از جنس عاج و نیامی از سنگ خارا (همان، ص. ۳۴۱) فعال می‌شود و پس از سقوط شمشیر در چشمه، قهرمان نیروی خود را ازدست می‌دهد و در بیابانی با سردرگمی، گرفتار می‌شود.

۲-۲-۴. اشیای خیالی

یکی از شگردهای داستانی، مواجههٔ قهرمان با دنیای زیرین و دست‌یابی به اشیای خیالی با کارکردی جادویی است. چهار شیء جادویی که اعمال خیالی را سبب می‌شدند؛ شامل کهنه‌دلّی پنبه‌زده، متکای ریسمانی، کشتی قلندرانه و نعلین چوبین (همان، ص.

۲۰۶ و ۲۰۷) و مواجه شدن قهرمان با ظهور آشکال وهمی در صحرای پُرهول، دروازه ورود او را به دنیای غیرواقعی، فراهم می‌کند و ذهن خواننده با ایجاد چنین فضاهای انتزاعی به چالش کشیده می‌شود (همان، ص. ۳۳۷)، نمونه آن در داستان عزیز بازرگان است که با دُخان و دودی که دستی نورانی از میان آن خارج شده، روبه‌رو می‌شود و کشاورزی که تا چهل پیاله شراب به دستش داده، ناپدید می‌گردد و دُخان نیز متصاعد می‌شود. همچنین وجود هفت بیضه جادویی به بزرگی کدو و رنگ‌های مختلف که خوردن آن‌ها، سبب رویش پر و بال در جسم عزیز بازرگان می‌شود (همان، ص. ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۶۲). کارکرد این‌گونه اشیای خیالی در داستان‌ها به ایجاد سد و مانع در برابر قهرمان و انتقال وی به جهان زیرین و یا دگردیسی او منجر می‌شود.

۳-۴. عناصر طبیعت

۱-۳-۴. آب

در داستان‌های بهار دانش، از آب حیات با کارکردی جادویی که در اختیار ارباب معرفت است و مرده را زنده می‌کند، سخن رفته است. زنده شدن مرده از طریق اعمال عجیب و غریب، یکی دیگر از اعمال خارق‌العاده در قصه‌های عامیانه است و نویسنده با بیان این‌گونه اعمال در قصه‌ها، ذهن خواننده را به چالش می‌کشد و سبب می‌خکوب شدن خواننده و هدایت ذهن او به دنیای افسانه‌های پُررمز و راز می‌شود. در هر افسانه‌ای زنده کردن مردگان به شیوه خاص همان داستان صورت می‌گیرد که عام‌ترین حالت آن در برخی از قصه‌ها، نوشیدن آب از چشمه‌ای مقدس است و یا این‌که به‌واسطه آب حیات و عنصر جاودانگی و با یاری مردانی از اولیا یا افراد خاصی (اعم از موجودات خارق‌العاده مانند دیو، پری، سیمرغ، اژدها و... یا جادوگران، درویشان و...) قهرمان قصه

بررسی و تحلیل کارکردهای سیحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

از عالم مرگ رهایی می‌یابد. در بهار دانش، این شفابخشی و زنده کردن فقط مربوط به انسان نیست، بلکه حیوانات را هم دربرمی‌گیرد؛ چنان‌که قهرمان داستان منوچهر (همان، ص. ۲۲۷) و حیواناتی چون گاو (همان، ص. ۲۱۷) و ماهی (همان، ص. ۲۳۵) با آب حیات، زنده می‌شوند.

۲-۳-۴. گیاه

دستیابی به اکسیر شفابخش و راز جاودانگی، از دیرباز آرزوی انسان بوده و وجود افسانه‌های عامیانه با این بن‌مایه، سبب شده است که فضای آن‌ها آکنده از گیاهان جادویی و... با کارکردهای شگفت‌انگیز باشد. در اوستا از گیاهی به نام شجره‌الشباب، گیاه جوان‌کننده یا گیاه اکسیر، سخن رفته است. این گیاه، خاصیت درمانی داشته و نوشیدن عصاره آن، جاودانگی را به همراه داشته است:

هوم در اوستا "هئومه" نام دارد و همان گیاهی است که در ودا، با عنوان "سومه" از آن یاد شده است. نام گیاهی که نزد آریایی‌ها بسیار مقدس بود و از عصاره آن، شربتی درست می‌شد که سُکرآور بود و مستی فوق‌العاده ایجاد می‌کرد (رضی، ۱۳۶۳، ص. ۳۴۳).

در بهار دانش، این کارکردها به‌جز یک مورد که از گیاه برای مداوای جراحت استفاده می‌شود (همان، ص. ۱۷۸). بقیه موارد صرفاً جنبه درمانی ندارند و فرای مرزهای خیال رفته و فضای داستان را از دنیای واقعی دور می‌نمایند؛ درختان پرواز می‌کنند و قهرمان را به دنیایی زیرین و غیرواقعی انتقال می‌دهند (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۱۲۹) یا درختی که از چوبش، تخت پرنده ساخته می‌شود و به‌نوعی به قهرمان داستان یاری می‌رساند (همان، ص. ۲۵۱).

۴-۴. حیوانات جادویی، وهمی و خیالی

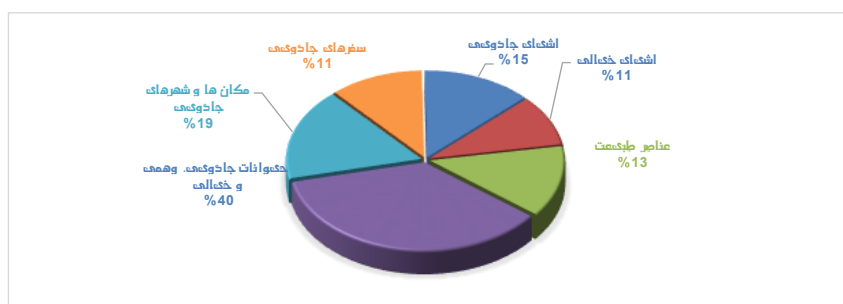
حضور و نقش آفرینی حیوانات و جانوران واقعی، غیرواقعی، وهمی و خیالی در قصه‌های عامیانه شبه‌قاره هند، بسیار مرسوم و رایج بوده و یکی از روش‌های پویاتر کردن داستان در هند، نقش آفرینی جانوران در داستان است، زیرا به اعتقاد هندوان، همه موجودات، حتی انسان‌ها، در چرخه تکامل با «نسخ، رسخ و فسخ» موجودات، میان انسان بودن، حیوان بودن و جماد بودن، سرگردانند تا به تکامل (نیروانا) برسند. در داستان‌های بهار دانش، حیوانات و جانوران (مار، سیمرخ، مرغی قوی‌هیکل، اسب پرنده، کبوتران جادو و آهو) ورای واقعیت موجود، در داستان به ایفای نقش می‌پردازند. اغلب این حیوانات و جانوران غیرواقعی با ویژگی‌های خارق‌العاده و غریب، باعث افزایش هیجان داستان‌ها می‌شوند و معمولاً موجودات غیرواقعی، یاریگر قهرمان داستان هستند و یا در برخی موارد، مانعی برای قهرمان به‌شمار می‌آیند و قهرمان با پشت سرگذاشتن این موانع، به مقصود خود، که اغلب پایان سختی‌ها یا وصال معشوق است، می‌رسد. در پاره‌ای موارد نیز این حیوانات، قهرمان را به مسیر هدایت به سمت معشوق، راهنمایی می‌کنند؛ بنابراین اغلب این حیوانات، ابزار و دروازه ورود قهرمان به دنیای وهم و خیال هستند.

۵-۴. سفرها، شهرها و مکان‌های جادویی

وجود شهرها و مکان‌های غیرواقعی در داستان‌های بهار دانش، امری عادی تلقی می‌شود و شیوه‌های نقل مکان و سفرها اغلب جادویی است؛ گاهی نشانه‌های فانتزی، مانند مکان‌های جادویی و معابر مذهبی و مقدس، معبر رفت و برگشت از جهان طبیعی به جهان فراطبیعی است. در قصه‌های فانتزی، قهرمان و شخصیت‌ها پیوسته از جهان واقعی به جهان وهمی و خیالی سفر می‌کنند. در داستان‌های بهار دانش، تکراری‌ترین زمینه

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

ورود به دنیای غیرواقعی، جست‌وجوی قهرمان در پی معشوق و رسیدن به شهرهایی با ساکنان خیالی است و دنیا‌های بهشت‌گونه و باغ‌ها در این قصه‌ها مهم‌ترین جایگاه اتفاقات ذهنی هستند. به‌علاوه جایگاه خواب و حشر و نشر با پیران و پریان، جذاب‌ترین جایگاه تماشا و عیش و نوش قهرمانان قصه است، مثل سفر زنان شاه و وزیر به باغی جادویی در دنیایی خیالی (همان، صص. ۱۲۶-۱۳۶)، شهری جادویی با ساکنان حور و پری (همان، ص. ۱۳۰)، شهر مینوسواد و لعبت‌باز (همان، ص. ۲۲۴، ۳۵۴) و شهری با مردمانی غریب هیکل (همان، ص. ۳۵۷). از سویی، شیوه‌های رسیدن به این مکان‌ها و شهرها نیز تخیلی است و قهرمان با بستن چشم، نقل مکان می‌کند یا با در اختیار گرفتن شمشیر جادو و داشتن پری جادویی و یا با استفاده از پرنده‌ای وهمی در مکان‌های فانتزی و جزایر حاضر می‌شود. عبور از مکانی در خشکی به جزایر و بالعکس، پل ارتباط قهرمان از یک مرحله ناخوشایند به مرحله‌ای مطبوع و روح‌افراست و به‌نوعی می‌تواند حد فاصل قطب تاریکی و قطب روشنی داستان و گذر قهرمان از آن باشد.

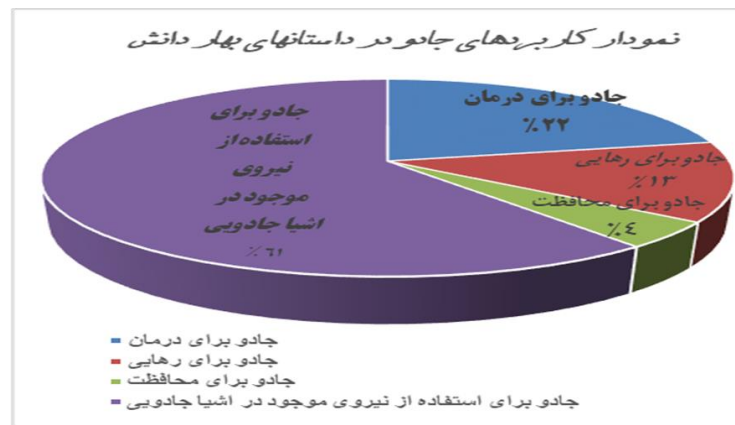
نمودار ۲: ابزارهای جادو در داستان‌های بهار دانش

Figure 2: Magic tools in Stories of Bahar-e Danesh

۶-۴. کاربردهای جادو

در داستان‌های بهار دانش، کارکردها و کاربردهای جادو به چهار شیوه و به مقاصد درمانگری و شفابخشی، رهایی و محافظت رخ می‌دهد؛ چنان‌که همسر نازای پادشاه با خوردن سیب جادو- که درویشی به او داده- باردار می‌شود (همان، ص. ۳۱۲) که البته: «در افسانه‌ها سیب بیشتر از سایر خوردنی‌ها نقش سحرآمیز دارد و تقریباً همیشه زنی با خوردن سیبی جادویی یا بهشتی، باردار می‌شود» (خدیش، ۱۳۸۸، ص. ۱۵۹). در این اثر، زنده کردن مردگان و شفا با ساخت طلسمات، انجام می‌گیرد و در پاره‌ای موارد، جادو به قصد رهایی قهرمان داستان از حوادثی دشوار، رخ می‌دهد؛ مانند القای خضر که گوهر از بطن ماهی برمی‌آورد و به ملک‌زاده می‌دهد و او را از شر مشکل، رهایی می‌بخشد (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۲۳۴) یا همسر پادشاه با پرنده‌ای جادویی به قصد رهایی پادشاه از شر این جادو، مبارزه می‌کند (همان، صص. ۱۲۶-۱۳۶) و نیز دختر تاجر که به یاری پیری روشن‌ضمیر از سفر جادویی و پر از بلا، رهایی می‌یابد (همان، صص. ۱۷۲-۱۸۵). گاهی نیز جادو برای محافظت قهرمان رخ می‌دهد؛ چنان‌که عزیز بازرگان با قدرت جادویی شمشیر، محافظت می‌شود (همان، ص. ۳۴۱). در پاره‌ای موارد هم ابزارهای جادو قدرت خود را به قهرمان انتقال می‌دهند؛ برای مثال چهار شیء جادو که یاریگر قهرمان در مسیر سفر بودند و یا لباسی که پری پوشید و قدرت پریانه خود را به دست آورد.

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... منوچهر تشکری و همکاران

نمودار ۳: کاربردهای جادو در داستانهای بهار دانش

Figure 3: Magic Applications in Stories of Bahar-e- Danesh

۷-۴. شیوه‌های دستیابی به عوامل و ابزارهای جادو

در داستانهای بهار دانش، شیوه‌های دستیابی به عوامل جادو متفاوتند؛ روش‌هایی چون فریب دادن که می‌تواند رونمایی نیمه‌های تاریک وجود قهرمان را در مواقع بحرانی و مواجهه با چالش‌ها و حوادث عجیب دربر داشته باشد؛ برای نمونه جهاندار شاه، قهرمان اصلی داستان با فریب عامل دارنده جادو و سرقت، آن‌ها را تصاحب می‌کند (همان، ص. ۲۰۶ و ۲۰۷) و یا پری با فریب دادن دایه، لباس جادویی خود را به‌دست می‌آورد (همان، ص. ۱۹۶). گاهی پیران و اربابان معرفت به یاری قهرمانان قصه‌ها می‌شتابند و آنان را در دستیابی به ابزارهای جادو یاری می‌کنند. در حاشیه داستانهای بهار دانش، افرادی در مسیر قهرمان قرار می‌گیرند و در به‌دست آوردن ابزار جادو، او را یاری می‌کنند:

بعضی از آن‌ها برای یاری به دیگران، به امور شگفت‌انگیز روی می‌آورند و گاه عمل آن‌ها شبیه به سحر و جادوست، زیرا در برخی موارد از قدرت خارق‌العاده

برخوردارند و گاه سبب جابه‌جایی افراد به شهر دیگری می‌شوند، مرده‌ای را جان می‌بخشند و اعمالی مشابه را انجام می‌دهند. این امور، ریشه در افسانه و تاریخ دارند و شاهد تکرار آن‌ها داستان‌های عامیانه هستیم (قانیلی، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۳).

از میان شخصیت‌های بهار دانش در ده نقطه داستان، صحبت از ارباب معرفت و پیران حقیقت‌بینی می‌شود که اغلب نقش مثبتی دارند و از گوشه‌نشینانند و با خصلت‌های نیک در حکایت‌ها حضور دارند؛ مواردی از قبیل داستان جهاندارشاه و بهره‌وربانو و نجاتش به‌عنایت درویش، نجات دختر بازرگان توسط صاحب‌دل روشن‌ضمیر، قصه پسر وزیر و ملاح و نجار با راهنمایی پیری خضرمنش که تیشه‌ای سحرپرداز را که قادر به ساخت کرسی پرنده بود، به‌دست آوردند و ملک‌زاده را با نیروی جادو، یاری دادند (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۲۱۶). عزیز بازرگان در طلب شهر جادو با مردی کریم‌نهاد روبه‌رو می‌شود و به شمشیری جادویی دست می‌یابد (همان، ص. ۳۴۵) و جوانانی که علم خلع بدن و نقل روح را از جوانمردی می‌آموزند (همان، ص. ۴۲۷). در موارد دیگر، حیوانات به‌عنوان یاریگر قهرمان وارد عرصه داستان می‌شوند و یکی از خویشکامی‌های قهرمان در قصه‌های عامیانه، روبه‌رویی با حیوانات شگفت و موجوداتی است که در مسیر سفر او قرار می‌گیرند و قهرمان، راهی جز مقابله و یا فرار از چنگ آن جانوران را ندارد. برخی از این موجودات کاملاً وهمی و خیالی‌اند و در دنیای واقعی نمود خارجی ندارند و برخی دیگر با نامی برگرفته از موجودات واقعی اما با ویژگی‌ها و صفات افسانه‌ای و اجزای خوفناک در قصه‌ها ظهور می‌کنند. پاره‌ای نیز به‌عنوان یاریگر قهرمان، او را در راه سفری که برای رسیدن به وصال معشوق آغاز کرده، یاری می‌رساند و در مسیر جاده‌ای به سمت معشوق، هدایت می‌کنند و نقش راهنما را ایفا می‌نمایند؛ به‌خصوص در ادبیات هند، حیوانات به این منظور وارد

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

می‌شوند که افکاری ممنوع را که بیانشان از زبان انسان‌ها غیرممکن می‌نماید، بیان کنند. باور هندیان به حیوانات و نقش مهم آن‌ها در خلقت، از بارزترین خصایص آن‌هاست. این امر در بهار دانش با حضور حیوانات جادویی که یاریگر قهرمان هستند، نقش برجسته‌ای به خود می‌گیرد و قهرمان را در انجام دادن اعمالی که از نظر عقلانی امکان‌پذیر نیست، یاری می‌کنند و به‌نوعی ممنوعه‌های ذهن خواننده و رؤیاهای دست‌نیافتنی او در این داستان‌ها، شدنی و امکان‌پذیر می‌شود. در داستان سه جوان غربت‌گزین، پری که با جوان ازدواج کرده، موقع جدایی، به او اسبی جادویی پروازکننده می‌بخشد که بعدها به اژدها تبدیل می‌شود و به یاری جوان می‌شتابد (همان، ص. ۳۵۹، ۳۶۰).

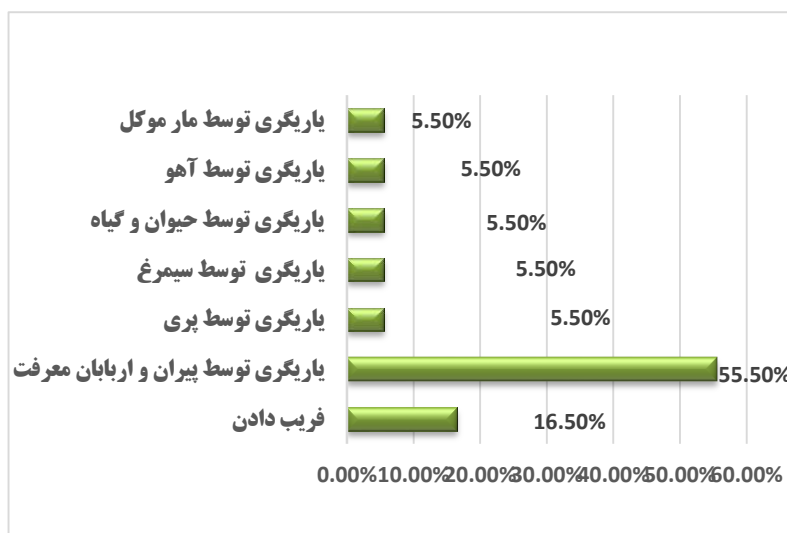
در افسانه‌ها خویشکاری سیمرغ و یاریگری قهرمان با بخشیدن پر به صورت الگویی تکراری مطرح می‌شود: «از این موجود به بزرگی، بی‌نیازی، علو همت و قدرتی مافوق قدرت‌ها یاد شده است» (نوزاد، ۱۳۴۵، ص. ۲۳۶). در افسانه‌ها نیز پر سیمرغ را برای تعویذ به‌کار می‌برده‌اند و هر پهلوانی که آن را همراه داشته، از همه بلاها در امان بوده است؛ چنان‌که در بهار دانش، پر سیمرغ برای قهرمان داستان، فرخ‌فال، کارکرد جادویی دارد و سیمرغ، آن را به‌عنوان یاریگر قهرمان و در پاسخ نیکی‌اش به او بخشیده است (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۳۲۵).

آهو نیز یکی از حیوانات نقش‌آفرین در افسانه‌های بهار دانش است. خویشکاری آهو، انتقال قهرمان از صحنه‌ای به صحنه دیگر است و وی با دنبال کردن آهو به مکان جدید کشانده شده و نقش راهنما و یاریگری او به‌سوی آزمون‌های کمال را عهده‌دار است. با این خویشکاری، آهو شخصیتی انسان‌نما دارد که قهرمان را به سمت آبادی، غار، کوه، چشمه، غذا و... راهنمایی می‌کند: «آهو نماد حرکت و جدایی از تمایلات

بدوی و غریزی است» (شوالیه و گبران، ۱۳۸۷، ص. ۳۱۲). بن‌مایه خویشکاری ویژه نخچیران در اغلب داستان‌های حماسی و عامیانه، مطابق الگویی تکراری رخ می‌دهد؛ به این صورت که نخچیران (آهو، گور، گوزن) قهرمان داستان را به دنبال خود می‌کشند و به مقصد معینی هدایت می‌کنند و در اغلب موارد باعث مواجهه قهرمان با خطر، گرفتاری یا آگاهی از رمز و راز و گاهی ازدواج او می‌شوند: «در این بن‌مایه پرتکرار، نقش نخچیران، دوجانبه (اهورایی و اهریمنی) است» (آیدنلو، بی‌تا، صص. ۲۷۸-۲۷۷؛ ر.ک. مزدک‌نامه، ص. ۳).

در بهار دانش، مار نیز به‌عنوان کنشگر، نقش محافظت درخت جادو را دارد: «مارها چون سایر خواص دوگانه، گاه سحرآمیزند و گاه به‌عنوان باطل‌کننده سحر و جادو ایفای نقش می‌کنند» (حجت و مهرابی‌زاده هنرمند، ۱۳۹۲، ص. ۱۲۹). چنان که در کارکردهای اسطوره‌ای، خویشکاری محافظت از گنج‌ها و دفینه‌ها را داراست. در داستان هوشنگ و ربودن مهربانو، نجاری با تیشه سحرپرداز، برای ساخت کرسی پرنده و کمک به ملک‌زاده، نیاز به چوب درخت جادو دارد که ماری، موکل آن است. نجار به رسم ادب با مار، شرح واقعه می‌کند و مار به اذن خداوند، تنه درخت را رها می‌کند و اجازه می‌دهد نجار به قدر نیاز از چوب درخت جادو ببرد (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۲۵۱). مار در افسانه‌ها خویشکاری‌های نمادین بسیاری دارد؛ در آیین میترا: «مار یکی از نشانه‌های اصلی و عامل شفابخشی مطرح شده است» (دادور، ۱۳۸۵، ص. ۲۶۵). یونانی‌ها اعتقاد داشتند که قهرمانان افسانه‌ای سرزمین‌های کهن آن‌ها قدرت خود را از این جانور کسب می‌کرده‌اند؛ البته گاهی مار، نماد مرگ و تولد دوباره به‌شمار می‌آید.

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... منوچهر تشکری و همکاران

نمودار ۴: شیوه‌های دستیابی به عوامل و ابزارهای جادویی در داستان‌های بهار دانش

Figure 4: The ways to achieve magical factors and tools in Stories of Bahar-e- Danesh

۸-۴. باطل‌کننده‌های جادو و ضد طلسم‌ها

ضد طلسم و باطل‌کننده، سحر یا جادویی است که برای خنثی کردن یا تضعیف جادوی اتفاق افتاده به کار می‌رود. درحقیقت با پیش‌زمینه مثبت برای انجام دادن یک عمل نیک، گاهی برای باطل کردن یک سحر، کافی است تا عملی انجام نگیرد. در این حالت، سحر خودبه‌خود عمل نمی‌کند و ضد طلسم همیشه توسط ساحر و جادوگر انجام نمی‌شود. گاهی یک فرد عادی که توسط ساحری آموزش دیده است، این عمل را انجام می‌دهد. در بهار دانش به سه شیوه باطل کردن انفرادی، باطل کردن با اسم اعظم و باطل کردن با شخصی خاص، ضد طلسم‌ها عمل می‌کنند.

در شیوه انفرادی، جادوگران برای باطل کردن سحر و جادو، در بیشتر موارد از باطل‌کننده‌هایی با قدرت بالا استفاده می‌کنند. به همین دلیل به‌تنهایی به کار برده می‌شوند و کفایت می‌کنند. در داستان شاه بنگاله و زن جادو صفت، با کشتن زنان و باطل کردن جادوی زنانی که به هیئت غلیواژی عظیم درآمده‌اند، سحر باطل می‌شود و در نمونه دیگر، باطل کردن جادو توسط زن وزیر و نجات پادشاه از تناسخ صورت می‌گیرد (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۱۳۴، ۱۳۵).

در شیوه دوم، باطل کردن با اسم اعظم، نامی متبرک و قدرتمند که در افسانه‌های عامیانه، باورمندی مردم را به قدرت‌های ماورای طبیعی، آشکار می‌کند و کارکرد معجزه‌آسای اسم اعظم، کلید قفل‌های بسته در قصه‌هاست. در داستان اصلی بهار دانش خواندن اسم اعظم، عامل تناسخ و خلع بدن و انتقال روح از کالبد موجود زنده است (همان، ص. ۴۲۸).

در شیوه سوم، باطل کردن با شخص خاص در بسیاری از داستان‌های بهار دانش، بیان‌کننده آیین گوناگون و راه‌های ورود یک قهرمان نوآموز به جرگه یاریگرانی خاص از جمله پیران، درویشان خضرمنش و مردان شب‌زنده‌دار است؛ چنان‌که در داستان جهاندارشاه و بهره‌وربانو، عبور از آب ناپیداکنار با توجه درویش خضرکیش صورت می‌گیرد (همان، ص. ۱۶۸). دیگر نمونه‌های این نوع کنشگری نیز در داستان‌های کتاب مذکور، وجود دارد که در بخش یاریگران به آن پرداخته شده است.

نمودار ۵: باطل کننده های جادو و ضد طلسم ها در داستان های بهار دانش

Figure 5: Magic and anti -spell falsehoods in Stories of Bahar-e-Danesh

۹-۴. روش های استفاده از ابزارهای جادویی

در بهار دانش، روش های استفاده از ابزارهای جادویی به پنج روش صورت می گیرد: در روش اول، کارکرد لباس جادویی و پوشیدن آن در افسانه های هندی جزو الگوهای پرتکراری است که اغلب با پیکرگردانی همراه است؛ در داستان پسر بازرگان، پری با فریب دایه توانست جای لباس های پریانه خود را پیدا و سحر را باطل کند (همان، ص. ۱۹۶). در روش دوم، حیوانات جادویی در قبال یاری قهرمان یا بدون عاملی، پری یا موی خود را به او می دهند که در وضعیت بحرانی، آن را آتش بزند تا به یاری او بشتابند. حضور جانوران یاری دهنده و سوزاندن مو و پری، بن مایه اغلب افسانه های ملل و از الگوهای تکراری اکثر قصه هاست. آتش نیز از دیرباز عنصر مقدس در هند و وجه نمادگرایی در فلسفه هندی با اهمیتی خاص بوده است؛ همان گونه که «آگنی» در باور هندوان، خدای آتش و زاینده، سازنده، پاک و نابودکننده است. خویشتکاری آتش و

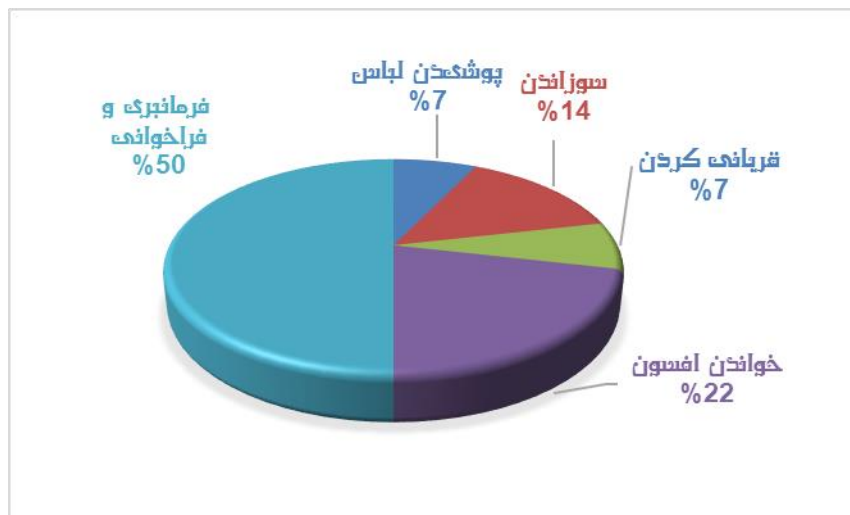
سوزاندن پر یا مو، کارکرد ابزار جادو را فعال می‌سازد و آتش به‌عنوان کنشگر آغازین در اجرای جادو، ایفای نقش می‌کند.

روش سوم، همان قدرت جادویی کلام است که با خواندن اوراد و افسون، جادو فعال می‌شود و کارکرد جادویی خود را به نفع قهرمان و یا به صورت بازدارنده امور او بروز می‌دهد. در بهار دانش، زن ملک با خواندن افسون بر سنگریزه به چابکی بر صورت ملک می‌زند و به‌مجرد این عمل، وی از لباس انسانی جدا می‌شود و به‌صورت طاووس زرین‌بال، متمثل می‌شود (همان، ص. ۱۳۲). از نمونه‌های دیگر، آموختن افسون توسط خاتون به برهمن (همان، ص. ۱۴۷) و افسون خواندن زن در گوش حکیم است (همان، ص. ۱۴۸).

روش چهارم، فرمان‌بری و فراخوانی از اعمالی است که قدرت انسان‌ها را بر دیگر موجودات، نشان می‌دهد؛ به‌نوعی که جادوگر با احضار عفریت یا جن، اعمالی خارق‌العاده و فراتر از نیروی یک انسان عادی را انجام می‌دهد: «در احضارها ابزاری خاص، شامل میجر، آتش، مُشک، عود و ... وجود دارد که برای احضار از آن‌ها استفاده می‌شود و به همراه ابزار، خواندن افسون یا دعایی تکمیل‌کننده، لازم است. موارد دیگر، دست‌گذاشتن بر خطی به‌همراه خواندن افسون، کشیدن دایره با کارد و نوشتن طلسم و افسون، پا بر زمین کوبیدن، کوبیدن طبل یا طاسکی یا حتی چوب خشکی که به کمک آن، عمل فراخوانی صورت می‌گیرد» (حجت و مهرابی‌زاده هنرمند، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۱).

در روش پنجم، قربانی‌کردن در پای بتان و خدایان، کارکرد جادو با قربانی نمود پیدا می‌کند و این بن‌مایه در ملت‌های مختلفی برای دفع حوادث و چشم‌زخم‌ها هنوز کاربرد دارد. در بهار دانش، دزدان جواهر مُرصع با قربانی کردن دختر فرمانده در پای بت درپی ادای نذر خود در برابر بتان هستند (ر.ک. لاهوری، ۱۳۹۷، ص. ۳۱۵).

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... منوچهر تشکری و همکاران

نمودار ۶: روش های استفاده از ابزارهای جادویی در داستان های بهار دانش

Figure 6: The ways to use magical tools in Stories of Bahar-e- Danesh

۵. نتیجه

پس از بررسی بهار دانش از منظر کارکرد سحر و جادو و بن مایه های فانتزی، آشکار شد که وجه غالب این اثر، سحر و جادوست؛ تاحدی که گاه جنبه واقع گرایانه اثر، بسیار کم رنگ می شود و این امر برخلاف داستان های عامیانه ایرانی است که اگرچه، یکی از بن مایه های بنیادین این آثار، سحر و جادوست، اما این مسئله به شکلی متعادل تر در داستان های ایرانی به کار رفته و پیوند داستان را با واقعیت، به کل نگسسته است. در بهار دانش می توان به بسیاری از بن مایه های کهن در اندیشه انسان نخستین از قبیل جاندار پنداری، شخصیت بخشی به اشیا و پدیده ها، توانایی سخن گفتن با حیوانات و گیاهان، مسخ شدن و... پی برد. حضور پیوسته غول، انسان، عفریت، اجنه، پری و آدمی در داستان های بهار دانش، دلیلی بر نیاز توده مردم هند به بازنمایی تخیل فعال و پویای

آن جامعه است. موجودات در این حکایات، و رای واقعیت موجود، به ایفای نقش پرداخته و بیشتر با جهان‌بینی‌های شرقی، باورها، پندارها و آیین‌های مردم شبه‌قاره هند گره خورده‌اند. این موضوع دلالت بر این دارد که جهان پیش از آفرینش انسان‌ها، در تصرف و جولان موجودات مافوق طبیعی بوده است. با آفرینش انسان، آن‌ها ناگزیر به جهان زیرین شتافتند و در همسایگی انسان‌ها زندگی کردند. از همین جا دشمنی همیشگی، جدال‌های خونین و انتقام‌جویی آن‌ها از بشر آغاز شد. امروزه بسیاری از اعتقادات مربوط به مافوق طبیعی‌ها از میان رفته یا دگرگون شده و یا استحاله پذیرفته و در قالبی دیگر، تجلی یافته است، اما برخی از مراسم و آیین‌هایی که به سبب همان باورها پدید آمده، پابرجا هستند.

سحر و جادو و عناصر فانتزی در بهار دانش، با درون‌مایه‌هایی چون تغییر هیئت، طلسم یا جادو و تجسد در حالت تغییر هیئت فرد برای کمک به قهرمان داستان، علم خلع بدن و نقل روح، دزدیدن عروس، فریب قهرمان، سفر به دنیای جادو، حرص افزونی مال، مکر زنان، طمع به دست آوردن سلطنت یا ثروت، از بین بردن دشمن، جذب قهرمان داستان، گریز از دست دشمن، وصال معشوق، پنهان کردن هویت و... دیده می‌شود. طلسم و جادو با اهدافی نظیر مجازات کردن، به تصرف درآوردن قهرمان دختر داستان و وصلت با او، حسادت به قهرمان، فریب دادن دیگران، یاریگری و... صورت می‌گیرد. تجسد نیز با هدف برملا ساختن راز قتل، جبران نیکی قهرمان و یاری رساندن به او، مجازات و... انجام می‌شود.

از سویی در این داستان‌ها، هر پدیده‌ای اعم از حیوانات واقعی، وهمی و خیالی، گیاهان و اشیای خیالی و واقعی و انسان‌نماها کارکرد جادویی دارند. دسته‌ای از این ابزارها ثابت‌اند و گروهی به نسبت زمان و مکان و موقعیت، تغییر می‌کنند. عده‌ای در

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

ذات خود جادویی‌اند و گروهی، توسط جادوگری انسانی که ابعاد معنوی دارد یا در دست جادوگر و به واسطه افسونی، وردی یا عزیمه‌ای، خاصیت جادویی می‌یابند و اغلب برای یاریگری قهرمان داستان و در جهت نیروهای خیر و شر، کاربرد دارند. ظهور عوامل و نیروهای ماورای طبیعی، سفرها و مکان‌های جادویی نظیر قصرهای مرموز، باغ‌های سحرآمیز، چاه‌ها و فضاها، تیره و تار، دیو، پری، اژدها، سحر، داروی بیهوشی، رمل و اُسطلاب، میوه جادویی و... از عناصر اصلی و سازنده داستان‌های *بهار دانش* است. برخی از ابزارهای جادویی با خویشکاری‌هایی از قبیل آتش (عنصر مقدس در هند و وجه نمادگرایی در فلسفه هندی با اهمیتی خاص) فعال شده و آتش به عنوان کنشگر آغازین در اجرای جادو، ایفای نقش می‌کند.

منابع

- آیدنلو، س. (بی‌تا). خویشکاری ویژه نخچیران در داستان‌های پهلوانی ایران. *مزدک‌نامه*، ۳، ۲۷۴-۲۹۱.
- اشرف، ن. (۱۳۸۰). *اسرار جهان / جانین*. تهران: جامعه.
- انجیل برنابا* (۱۳۰۱). ترجمه حیدرقلی خان قزلباش (۱۳۸۲). مقدمه س.م. طالقانی. تهران: نشر الکتاب.
- بهار، م. (۱۳۸۴). *از اسطوره تا تاریخ*. تهران: چشمه.
- جهانشاهی‌افشار، ع.، و جهادی‌حسینی، ا. (۱۳۹۶). جادو و جادوگری در قصه امیرارسلان نامدار. *فرهنگ و ادبیات عامه*، ۱۸، ۱۱۴-۱۳۱.
- حجت، م.، و مهرابی‌زاده‌هنرمند، م. (۱۳۹۲). نقش طلسم و جادو و برخی صنایع غریبه در داستان‌های هزار و یکشب. *نشریه ادب و زبان دانشگاه شهید باهنر کرمان*، ۳۳، ۱۰۹-۱۳۱.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه _____ سال ۱۳، شماره ۶۲، خرداد و تیر ۱۴۰۴

خدیش، پ. (۱۳۸۸). بازتاب و کارکردهای سحر و جادو در افسانه‌های سحرآمیز. مجله

دانشکده ادبیات و علوم

انسانی، ۶۵، ۱۵۱-۱۶۸.

خلعتبری سلطانی، س. (۱۳۹۱). عنصر خیال در مصورسازی داستان‌های عامیانه. پایان‌نامه

کارشناسی ارشد.

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.

دادور، ا. (۱۳۸۵). درآمدی بر اسطوره‌ها و نمادهای ایران و هند در عهد باستان. تهران:

انتشارات دانشگاه الزهرا.

دهخدا، ع. (۱۳۳۴). لغت‌نامه. ج ۵. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۲). متن‌شناسی کتاب بهار دانش. متن‌شناسی ادب فارسی، ۲، ۶۷-۸۶.

رستگار فسایی، م. (۱۳۶۵). اژدها در اساطیر ایران. تهران: توس.

رضی، ه. (۱۳۶۳). اوستا. تهران: فروهر.

ریحانه، خ. (۱۳۸۰). ویژگی‌های ادبی بهار دانش. نامه انجمن، ۴، ۱۲۵-۱۴۱.

شوالیه، ژ. و گربران، آ. (۱۹۶۸). فرهنگ نمادها. ترجمه و تحقیق س. فضائلی (۱۳۸۷). تهران:

جیحون.

فریزر، ج. (۱۹۹۰). شاخه زرین (پژوهشی در جادو و دین). ترجمه ک. فیروزمند (۱۳۸۶).

تهران: آگاه.

قانیلی، س. (۱۳۹۹). نقد اجتماعی شخصیت در کتاب بهار دانش. رساله کارشناسی ارشد.

دانشگاه شهید بهشتی.

کریستین سن، آ. (۱۹۳۴). نمونه‌های نخستین انسان و نخستین شهریار در تاریخ افسانه‌ای ایران.

ترجمه ا. تفضلی و ژ. آموزگار (۱۳۶۸). تهران: نشر نو.

کنبوه لاهوری، ع. (۱۳۹۷). بهار دانش. تصحیح ح. ذوالفقاری و ع. سعیدی. تهران: خاموش.

مارزلف، ا. (۱۹۸۴). طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی. ترجمه ک. جهان‌داری (۱۳۷۶). تهران: سروش.

بررسی و تحلیل کارکردهای سحر و جادو و عناصر... _____ منوچهر تشکری و همکاران

- محجوب، م. (۱۳۸۶). *ادبیات عامیانه ایران*. به کوشش ح. ذوالفقاری. تهران: چشمه.
- نوزاد، ف. (۱۳۴۵). *سیمرغ و قاف در ادبیات ایران*. وحید، ۳۹، ۲۲۵-۲۳۶.
- نیک‌سرشت، م. (۱۳۹۴). *بررسی عناصر سحر و جادو در طوطی‌نامه و سندبادنامه*. کارشناسی‌ارشد. دانشگاه مازندران.
- یاحقی، م.ج. (۱۳۸۶). *فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی*. تهران: فرهنگ معاصر.

References

- Aidanlu, S. (n.d.). Nakhchiran's special parties in Iranian brave stories. *Mazdak Letter*, 3, 274-291.
- Ashraf, N. (2001). *The secrets of the world of organizations*. Society.
- Haidarqi Khan Ghezelbash (trans). (2003). *Bernabas Bible*. Al -Kabbas Publishing.
- Bahar, M. (2005). *From myth to date*. Cheshmeh.
- Jahanshahi Afshar, A., & Jihadi Hosseini, A. (2017). Magic and magic in the renowned Amir Arsalan story. *Popular Culture and Literature*, 18, 114-131.
- Hojjat, M., & Mehrabi Zadeh Honarmand, M. (2013). The role of spell and magic and some strange industries in the stories of the thousand and one nights. *Shahid Bahonar University of Kerman Language and Language Magazine*, 33, 109-131.
- Khadish, P. (2009). Reflections and functions of magic in magic legends. *Journal of the Faculty of Literature and Science Human*, 65, 151-168.
- Khalatbari, Soltani, S. (2012). *The element of imagination in the illustration of folk stories*. Thesis of Masters. Islamic Azad University, Tehran Branch.
- Dadvar, A. (2006). *An income on the myths and symbols of Iran and India in ancient times*. Al -Zahra University Press.
- Dehkhoda, A. (1955). *Dictionary*. Tehran University Publications.
- Zulfiqari, H. (2013). Textology of spring book of knowledge. *Persian Literature Text*, 2, 67-86.
- Rastegar Fasayi, M. (1986). *Dragon in Iranian mythology*. Toos.
- Razi, H (1363). *Avesta*. Forouhar.

- Reyhaneh, Kh. (2001). The literary characteristics of Stories of Bahare Danesh. *Society Letter*, 4, 125-141.
- Chevalier J., & Gerbaran, A. (1968). *Culture of symbols*. Jihoun.
- Freezer, J. (2007). *Golden bough (research in magic and religion)* (translated by K. Firouzmand. Tehran.
- Ghahabali, S. (2020). *Social criticism of personality in the stories of Bahare Danesh*, Masters. Shahid Beheshti University.
- Christianson, A. (1934). *Examples of the first man and the first prince in the legendary Iranian history* (translated by Tafazeli and J. Teacher. New Publishing.
- Kanbough Lahori, A. S. (2018). *Bahare Danesh*. Off.
- Marzalf, A. (1984). *Classification of Iranian tales* (translated by K. Jahandari). Soroush.
- Mahjoob, M. (2007). *Iranian general literature*. Cheshmeh.
- Nowzad, F. (1966). Simorgh and Ghaf in Iranian literature. *Vahid*, 39, 225-236.
- Nickseresht, M. (2015). *Investigating the elements of magic in the parrot and documentary*. Master's thesis. University of Mazandaran.
- Yahaghi, M. G. (2007). *The culture of mythology and storytelling in Persian literature*. Contemporary Culture.